

بررسی ویژگی های مدیریت و رهبری اعتدال گرا در کلام امیرالمومنین

سید محمد فاطمی^۱

تاریخ پذیرش : ۹۷/۰۹/۱۰

تاریخ دریافت : ۹۷/۰۷/۱۵

چکیده

دین اسلام حامی پیام هایی برای بهترین شیوه ها و روشهای پیشرفته مدیریت است. زندگی مادر عصر اطلاعات و تحولات پرشتاب و شگرف و پیچیدگی های روزافزون تحت الشعاع مدیریت صحیح و مناسب است. مدیریتی اسلامی که با اتکاء به قرآن و سنت نبوی و مبتنی بر رفتار و سیره علوی باشد، مدیریتی اعتدال گرا و موفق خواهد بود. سخنان حضرت علی (ع) در زمینه مباحث مدیریت بسیار ارزنده و راهنما ست. کلام مولا نشأت گرفته از روح بلند و شخصیت بی نظیر و چند بعدی آن پیشوای بزرگ است که رسول خدا فرمود: «أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا». حضرت علی علیه السلام بعنوان برترین چهره تاریخ اسلام پس از پیامبر (ص) در برهه ای از زمان حکومت رابه عهده گرفت و شیوه ها و اصول مدیریتی ماندگاری را برای همه عصرها و نسل ها در تاریخ ثبت نمود. امام علی (ع) رهبر اعتدال گرایی بود که از افراط و تفریط و تندروی های بی خردانه و کوتاهی های جاهلانه پرهیز نمود و به عنوان الگو، مساله مهم اعتدال را در تمام شئون زندگی اش بکار برد. این نوشتار که به شکل تحلیلی توصیفی است، بر آن است تا رعایت اعتدال را با توجه به فرمایشات مولا علی (ع) در نهج البلاغه در مسئولیت پذیری، ساده زیستی، اسراف، مهر و قهر، شتاب و درنگ، دوستی و دشمنی، ستایش و نکوهش، سخن و سکوت و برخورد کریمانه مدیران توضیح دهد.

کلید واژگان: نهج البلاغه، حضرت علی (ع)، مدیر، اعتدال.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مقدمه

بیرون رفتن از مرز اعتدال، به هر دلیلی که باشد انسان را به ناکامی می کشد اما کسانی که روی خط اعتدال حرکت می کنند و از افراط و تفریط پرهیز می کنند، محبوب ترو مطلوب ترند. در اهمیت اعتدال شکی نیست و این مساله مهم در تمام ارکان زندگی انسان مطرح است در اندیشه، رفتار، دوستی و دشمنی، خوراک و پوشاک، دخل و خرج، خنده و گریه، بخشش و امساک، خواب و عبادت، سخن و سکوت، خوشبینی و بدبینی، شوخی و مزاح، تنبیه و تشویق، سخت گیری و مدارا، خشونت و نرمش، تعریف و انتقاد و بسیاری از موارد دیگر. در هر کاری یک «مرز تعادل» و «خدمتطلب» وجود دارد. وقتی در کاری از حد فراتر رویم و به زیاده روی دچار شویم، اسراف کرده ایم (جوادی محذثی، ۱۳۹۱). امام علی (ع) به عنوان یک مدیر و رهبر نمونه اسلامی در خطبه ۱۲۶ نهج البلاغه فرموده اند که آگاه باشید بخشش مال به آنها که شایستگی آن را ندارند، اسراف و ولخرجی است. این کار هر چند در دنیا به بخشنده مال، سرافرازی می دهد، ولی در آخرت سرافکنده اش می کند. و در نکوهش زیاده روی حتی در سخاوت، می فرماید: «كُنْ وَلَا تَكُنْ مَبْدَرًا وَ كُنْ مَقْدَرًا وَلَا تَكُنْ مَقْتَرًا». بخشنده باش، ولی ولخرج مباش. اندازه گیری حسابگر باش، ولی بخیل و سختگیر مباش. (نهج البلاغه، حکمت ۳۳). با توجه به ویژگیهای منحصر به فرد مدیر در جامعه اسلامی، از امام علی (ع) به عنوان رهبر و مدیر با ارزشی یاد می شود که در راه عدالت شهید شد و الگوی نمونه برای کل جهانیان گردید. این امام همام در نهج البلاغه به مدیریت های مختلف اشاره نموده اند و توصیه های مختلفی را بیان نموده اند.

مدیریت سیاسی، اقتصادی، مالی، زندگی، نظامی، خانواده و... بردند اعتدال در بخشش و حسابرسی، پرداختن به امور خانواده، تجارت، جمع آوری مال، خوش گذرانی، دوستی و دشمنی و مدیریت. این نوشتار می خواهد ضمن اهمیت به شخصیت امام علی (ع) و ویژگیهای آن بزرگوار در حوزه مدیریتی ایشان می خواهد اهمیت اعتدال را در مدیریت و رهبری حکومت ایشان بیان نماید و شاخصه های یک مدیر اعتدال گرا را مانند امیرالمومنین بیان نماید. از جمله معیارهای مدیر اعتدال گرای علوی که الگو برای مدیران جامعه مامی باشد و در این مقاله به آن اشاره شده است عبارتند از: مسئولیت پذیری مدیران، حدود مرز قناعت مدیران، ساده زیستی مدیران، دوری از اسراف در بیت المال، در مهر و قهر مدیران، شتاب و درنگ مدیران، دوستی و دشمنی مدیران، ستایش و نکوهش مدیران، سخن و سکوت مدیران، سوء ظن و حسن ظن مدیران، در بر خورد کریمانه مدیران، مدیریت یک امانت الهی، تعهد به اخلاق اسلامی، نظارت و کنترل.

۱.۱. اهداف و سوالات تحقیق

۱.۱.۱. اهمیت اعتدال به عنوان یکی از شاخص های مدیریت و رهبری حکومت علوی در چیست؟

۱.۱.۲. معیارهای مدیر اعتدال گرای علوی از نظر امام علی (ع) کدام است؟

۱.۲. پیشینه تحقیق

کتاب و مقالات زیادی درباره مدیریت و مدیریت از نگاه امام علی (ع) نوشته شده است ولی این کتاب و مقالات موضوع مدیریت و رهبری امام علیه السلام را بیان نموده اند. مقالاتی هم در زمینه اعتدال در نگاه امیرالمومنین نوشته شده است. ولی تجمیع این دو موضوع یعنی اعتدال و مدیریت در نگاه رهبری جامعه اسلامی همچون امام علی (ع) از ویژگیهایی است که مقاله حاضر به آن اشاره دارد. درباره مدیریت از نگاه امام علی دکتر حسین خنیفر مقاله ای را با عنوان اصول مدیریت تربیتی از دیدگاه امام علی (ع) از مجموعه مقالات همایش تربیت در سیره و کلام امام علی (ع) به چاپ رسانده است که بیشتر به ابعاد مدیریت تربیتی، اصول مدیریت پرورشی شامل برنامه ریزی، سازماندهی، تفویض اختیار، هماهنگی و کنترل را بیان کرده است. که به کلام گهربار امام علی در نهج البلاغه هم استناد نموده است. در موضوع اعتدال امام علی، جوادمحدثی کتابی را با بهره گیری از نهج البلاغه نوشته است که در انتشارات آستان قدس رضوی به چاپ رسیده است. این کتاب فقط و فقط موضوع اعتدال در زندگی امام علی (ع) را مطرح نموده است. محمود عدالت پژوه در زمینه مدیریت امام علی (ع) کتابی را به چاپ رسانده است. مصطفی دلشاد تهرانی هم در زمینه نهج البلاغه کتاب زیادی از جمله تحلیل و تفسیر موضوعی نهج البلاغه، آشنایی با نهج البلاغه، معارفی از نهج البلاغه، حکومت حکمت، دلالت دولت، رایت درایت و... دارد. در کتاب دلالت دولت ایشان آیین نامه حکومت و مدیریت در عهدنامه مالک اشتر توضیح داده شده است. در کتاب رایت درایت هم اخلاق مدیریتی در عهدنامه مالک اشتر بیان شده است. فیض الله اکبری و نرگس سعیدی در مقاله ای تحت عنوان «راهبردهای اصلاح رفتارهای اقتصادی که در فصلنامه تعلیم و تربیت اسلامی به چاپ رسیده است، با تاکید بر بازخوانی آموزه های اقتصاد اسلامی در حکومت علوی» به سیره امام علی (ع) و سیاست ها و راهبردهای اقتصادی و مدیریتی از جمله الگوی مصرف، تقسیم عادلانه بیت المال، اخلاق کارگزاران اقتصادی مانند خدامحوری و امانت داری اشاره دارد. از ویژگیهای این نوشتار این است که بحث اعتدال در مدیریت و ابعاد آن را یک جا از نگاه امام علی (ع) توضیح می دهد. و جنبه های اعتدال در مدیریت و رهبری امام را بیان می نماید تا مدیران جامعه اسلامی بویژه مدیرانی که در دستگاه آموزش و پرورش هستند با رعایت اعتدال در کارها، به ابعاد آن توجه کنند و با الگوگیری از آن امام همام، آنها را در سطوح مدیریتی به کار بندند تا موفق شوند.

۱.۳. روش تحقیق

مقاله حاضر بصورت تحلیلی و با استناد به مطالعات کتابخانه ای و روش توصیفی استفاده شده است و به کمک این روش، داده ها و اطلاعات جمع آوری، توصیف و تجزیه و تحلیل شده است.

۱.۴. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

۱.۴.۱. اعتدال و میانه روی

اعتدال چیست؟ اعتدال و میانه روی حدفاصل میان افراط و تفریط می باشد که چنین کاری از نظر اسلام در همه چیز مطلوب است. قرآن کریم مسلمانان را به سبب پیروی از اسلام به عنوان «امت و سبط» یعنی امت معتدل معرفی می کند (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۳۲۰) و می فرماید: «و کذالک جعلناکم امه وسطاً» و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم (بقره، ۱۴۳) مولای متقیان علی علیه السلام هم در حکمت ۷۰ نهج البلاغه می فرماید: «نادان را یا تندرو یا کندرو می بینی». امام در زمینه اعتدال در کارها می فرماید: «کسی که میانه روی را شیوه خود قرار دهد ثروت و بی نیازی او دوام خواهد داشت و روش اعتدال، فقر و مشکلات زندگی او را جبران خواهد کرد» (آمدی، ۱۴۰۵: ۳۵۴). اصولاً اعتدال و میانه روی مسأله ای عقلی است، و به حکم عقل این نکته دریافت می شود که بهترین راه انجام دادن کارها، اعتدال و میانه روی است و هیچ گاه با افراط و تفریط نمی توان کارها را به سامان رساند و به اهداف دست یافت. براین اساس، امام علی (ع) از سویی توصیه به اعتدال کرده و می فرماید: «علیک بالقصد فی الامور»، در کارها میانه رو و معتدل باش. امام علی (ع) در حکمت ۱۴۰ نهج البلاغه می فرماید: «آن که میانه روی کند، تهیدست نمی شود.» همچنین در نامه به زیاد بن ابیه در سال ۳۶ هجری می نویسد: «ای زیاد از اسراف بپرهیز و میانه روی را برگزین، از امروز به فکر فردا باش، از اموال دنیا به اندازه کفاف خویش نگه دار و زیادی را برای روز نیازمندی در آخرت پیش فرست.

۱.۴.۲. مدیریت ورهبری

توسعه و پیشرفت هر جامعه ای مرهون موفقیت های به دست آمده از ناحیه مدیریت می باشد. در فرآیند مدیریت اسلامی یکی از مهم ترین نکات در خور تأمل انتخاب شایسته ترین افراد برای مسؤولیت های سالم در جامعه اسلامی است تا از یک سو اشتباهات و انحرافات احتمالی به حداقل برسد و از سوی دیگر جامعه در مسیر رشد و شکوفایی قرار گیرد. امام علی (ع) در انتخاب مدیران کشور، به مهارت ادراکی و تشخیص و تجزیه و تحلیل مسائل آنان توجه کامل داشت و مدیرانی را بر می گزید که در بحران های پیش آمده خود راه حل مناسب را بیابند. لذا در معرفی مالک اشتر به دیگر فرماندهان نظامی به مهارت ادراکی و تشخیص و تجربه و تحلیل مسائل توسط مالک اشتر، در نامه ۵۳ نهج البلاغه می فرماید: «من مالک اشتر پسر حارث را بر شما و سپاهیانمی که تحت امر شما هستند فرماندهی دادم، گفته او را بشنوید و از فرمان او اطاعت کنید او را مانند زره و سپر نگهبان خود برگزینید زیرا که مالک نه سستی به خرج داده و نه دچار لغزش می شود، نه در آنجایی که شتاب لازم است کندی دارد و نه آنجا که کندی پسندیده است، شتاب می گیرد» (خسروی، ۱۳۷۸: ۱۰۸). باید در مدیریت معتدل بود. مدیر اعتدال گرا ویژگیهایی منحصر به فردی را دارد. یک مدیر اعتدال گرا از نظر امام علی ، متکبر نیست همانطور که امام علی (ع) در عهدنامه خود به مالک

اشتر چنین می فرماید: «ایاک و الاعجاب بنفسک و الثقه بما یعجیک منها و حب الاطراء فان ذلک من اوثق فرص الشیطان فی نفسه لیمحق ما یکون من احسان المحسنین»؛ «مبادا هرگز دچار خودپسندی شوی و به خوبی های خود اطمینان کنی و به پرهیز از این که دوست داشته باشی دیگران تو را ستایش کنند، زیرا حالت غرور و خودپسندی مناسب ترین فرصت برای شیطان است تا کردار نیکوکاران را نابود کند.» بر اساس اندیشه سیاسی امام علی (ع) غرور و خودخواهی بزرگ ترین آفت مدیریت است که زمامداران و مدیران را به سوی خودکامگی و سرانجام ذلت و خواری می کشاند. بنابراین وجود مدیران خلاق، متعهد، شایسته و اعتدال گرا در دستگاههای دولتی بویژه آموزش و پرورش ضروری است. هرچند نظارت و کنترل به موقع هم باید اجرا شود. امام علی راه اعتدال را در پیش داشت و مدیریت آموزشی حضرت علی (ع) برگرفته از آموزه های الهی که هدف سعادت انسان و تقرب به اوست، بود. امام در حکمت ۲۱۱ تجربه را مهم می داند و می پیروزی را حفظ و بکارگیری تجربه می داند. امام در حکمت ۱۶۱ مشورت را مهم تلقی می نماید که مدیران نباید خود رای باشند. امام علیه السلام در نامه به محمدابی بکر می نویسد که فروتنی، نرم خویی، مهربانی در رفتار از ویژگیهای مدیر اعتدال گرا معرفی می کند و در نامه خویش به پسرش، نرم خویی و بخشش را تاکید می نماید و در نامه ۵۳ مراقبت و بازرسی را متذکری می شود که مدیریت در نظام آموزشی نیاز به نظارت و کنترل دارد که برای تحقق هدفها ضروری است..

۲. بحث

۲.۱. اهمیت اعتدال و میانه روی در سیره امام علی (ع)

نگاه حضرت علی (ع) به مقوله های اعتدال، عدالت و حکمرانی ریشه در جهان بینی الهی و انسانی وی دارد. ایشان راه های دین را معتدل و عدالت را موجب پایایی انسان و نظام بخش حکومت می داند و شاخص های حکمرانی خوب را تبیین می کند. حضرت علی در رابطه با اعتدال در دوستی ها و دشمنی ها در حکمت ۲۶۸ نهج البلاغه فرمودند: «در دوستی با دوست مدارا کن شاید روزی دشمن تو گردد و در دشمنی با دشمن نیز مدارا کن زیرا شاید روزی دوست تو گردد.» حضرت علی (ع) در نامه ۱۹ خطاب به یکی از فرماندارانش در فارس ایران فرمود: «پس از نام خدا و درود، همانا دهقانان مرکز فرمانداریت، از خشونت و قساوت و تحقیر کردن مردم و سنگدلی تو شکایت کردند. من درباره آنان اندیشیدم، آنان را شایسته نزدیک شدن یافتیم؛ زیرا که مشرکندولی سزاوار قساوت و سنگدلی و بد رفتاری نیستند. بلکه با ما هم پیمانند. پس در رفتار با آنان نرمی و درستی را به هم آمیز و رفتاری توأم با شدت و نرمش داشته باش، اعتدال و میانه روی را در نزدیک کردن یا دور کردن رعایت کن.» امام علی (ع) در خطبه ۴۰ نهج البلاغه می فرماید: «مردم به زمامدار نیازمندند خواه نیکوکار باشد خواه بدکار، تا مومنان در سایه حکومتش به کار خویش مشغول و کافران هم بهره مند شوند. امام علی (ع) در خصوص توجه به اعتدال می فرماید: «بخشنده باش، اما زیاده روی نکن، در زندگی حسابگر باش اما سخت گیر مباش.» (حکمت ۳۳) بنابراین هیچ برنامه ای بدون توجه به این اصل و پرهیز از هر

گونه تندروی یا کند روی، به نتیجه مطلوب نخواهد رسید. بنابراین بررسی اجمالی سیره مدیریتی و حکومتی امام علی (ع) مبین آن است که ایشان در تمام مراحل زندگی، به ویژه در مدیریت جامعه اسلامی همواره به اصل اعتدال و میانه روی پایبند بوده، و به شدت از افراط و تفریط اجتناب می کرد. امام علی (ع) سفارشات زیادی برای اعتدال در کارها دارند و می فرماید: «ای فرزندانم آنچه را بیش از نیاز خود فراهم کنی، برای دیگران اندوخته ای.» (حکمت ۱۹۲) بیرون رفتن از مرز اعتدال، به هر دلیلی که باشد انسان را به ناکامی می کشد. اما کسانی که روی خط اعتدال حرکت می کنند و از افراط و تفریط و تندروی های بی خردانه و کوتاهی ها و سستی های جاهلانه پرهیز می کنند، محبوب تر و مطلوب ترند. در اهمیت اعتدال شکی نیست و این مساله مهم در تمام ارکان زندگی انسان مطرح است در اندیشه، رفتار، دوستی و دشمنی، خوراک و پوشاک، دخل و خرج، خنده و گریه، بخشش و امساک، خواب و عبادت، سخن و سکوت، خوشبینی و بدبینی، شوخی و مزاح، تنبیه و تشویق، سخت گیری و مدارا، خشونت و نرمش، تعریف و انتقاد و بسیاری از موارد دیگر. در هر کاری یک «مرز تعادل» و «حدمطلوب» وجود دارد. وقتی در کاری از حد فراتر رویم و به زیاده روی دچار شویم، اسراف کرده ایم. (محدثی، جواد، ۱۳۹۱) بنابراین حکومت امام علی نشان دهنده تمام اصول و حاکمیت اسلامی و روشن ترین تجلی حکومت انسانی و معرفت حقیقی روح عدالت و مساوات در اسلام است و بدین جهت است که آن حضرت در طول حکومت خویش برای تقسیم بیت المائل و توزیع عادلانه درآمد اقتصادی اصول را منطبق بر اصل اعتدال و میانه روی و برگرفته از آیات الهی قرآن و سنت پیامبر اکرم (ص) تبیین و ترسیم فرمود و کارگزاران خود را ملزم به رعایت آن می نمود. (اکبری و سعیدی، ۱۳۹۳: ۳۹).

۲.۲. مصداقهای اعتدال مدیران جامعه علوی

یک مدیر و رهبر اسلامی با الگوپذیری از زندگی امام علی (ع) می تواند اعتدال را در موارد زیر بکاربرد.

۲.۲.۱. مسئولیت پذیری مدیران

امام علی (ع) در خطبه ۱۴۶ در خصوص جایگاه مدیر و رهبر می فرماید: «جایگاه رهبر چونان ریسمان محکمی است که مهره ها را متحد ساخته به هم پیوند می دهد، پس اگر این رشته از هم بگسلد، مهره ها پراکنده و هر کدام بسویی خواهند افتاد و سپس هرگز جمع آوری نخواهند شد.» مکتب مدیریتی اسلام، پذیرش مسئولیت های اجتماعی را از سوی افراد واجد شرایط یک وظیفه می داند و کسی که توان عهده دار شدن مسئولیت را دارد، موظف است از انزوا خارج گردیده، در حد توانایی های خود مسئولیت بپذیرد. آن حضرت در فرمانش به اشعث بن قیس حاکم آذربایجان چنین هشدار می دهد: «حکومت، عهد و امانتی الهی است که رعایت دین خدا و حقوق خلق در آن به هم آمیخته و تفکیک ناپذیر است.» (عدالت پژوه، ۱۳۹۲). مدیری که مسئولیت پذیر است باید امانتدار هم باشد. در باب اهمیت امانتداری مدیران امام می فرماید: «راس مسلمانی، امانتداری است» (آمدی، ۱۴۰۵: ۲۵۱). بنابراین شایسته است کسانی که لیاقت مدیریت سازمانی را ندارند از پذیرفتن آن خوداری نمایند تا طبق اصل شایسته سالاری، به افراد لایق سپرده شود.

۲،۲،۲. حدود رزق قناعت مدیران

امام در حکمت ۴۴ نهج البلاغه می فرماید «خوشا به حال کسی که به یاد معاد باشد، برای حساب کار کند، به حد کفاف قانع باشد و از خداوند راضی گردد. حدود رزق قناعت برای یک مدیر، مقداری است که او را از حرام باز دارد. آنچه مشکل آفرین است زیاده خواهی های نفس و روی آوردن به لذت ها و رفاه ها و خواسته های فراتر از حد کفاف است. امام در نامه ۴۵ نهج البلاغه می فرماید: «آگاه باشید که پیشوای شما از دنیای خود به دو جامه فرسوده و از خوردنی های آن به دو گرده نان بسنده کرده است.

۲،۲،۳. ساده زیستی مدیران

امام علی (ع) در یکی از طولانی ترین خطبه ها، به ساده زیستی و قناعت و زهد و روزی برخی از پیامبران همچون موسای کلیم، عیسی مسیح و خاتم پیامبران اشاره می کند و آنان را برای این گونه زیستن در حد کفاف و قناعت می ستاید. کسی که نتواند از حلال، پرهیز کند و خود را با قناعت بر آورد، یقیناً وقتی به حرام رسید، به حریم آن وارد می شود و کسی که هنر قناعت نداشته باشد، همیشه پایش در راههای آلوده به هوسهای نفسانی می لغزد. قناعت، تمرین عبور از صحرای آلوده به مین های دنیازدگی است (جوادی محدثی، ۱۳۹۱). امام در حکمت ۳۷۱ می فرماید: «هیچ گنجی سرشار از قناعت نیست.»

۲،۲،۴. دوری از اسراف در بیت المال

مدیران سست ایمان در مصرف بیت المال زیاده روی و بی دقتی می کنند یا مال خدا و مردم را مال خود می دانند و آن گونه که دلشان می خواهد هزینه می کنند. مدیران اسلامی در مصرف بیت المال باید مواظب باشند. همانطور که امام در نامه ۳۱ می فرماید: «هر کس امانت را سبک بشمارد و با خیانت در آن بچرد و خودش و دینش را از آن محفوظ و پاک ندارد. ذلت و خواری دنیا را بر خود خریده و در آخرت، ذلیل تر و خوارتر خواهد بود.

۲،۲،۵. مهر و قهر مدیران

بر خورد قهر آمیز یا مهر آمیز مدیران دیگران، یکی از موارد اعتدال است. یعنی هم جاذبه داشته باشد و هم دافعه. هم مهرورزی و هم خشم، هم محبت و هم نفرت، هم قاطعیت و هم نرمش. زیاده روی در هر یک یا کم گذاشتن از هر یک، پیامدهای نامناسبی دارد. امام در نامه ۴۶ نهج البلاغه به یکی از کارگزارانش می نویسد: «شدت را با کمی نرمش به هم در آمیز و تا وقتی که رفق و ملاحظت کار ساز است، مدارا کن و آنجا که جز شدت عمل کارگشانیست، برخورد شدید داشته باش... و چنان رفتار کن که نه زورمندان در تو طمع بندند، نه ضعیفان از عدالت تو ناامید گردند. در امور مدیریتی و رهبری و کارپردازی، نرمش و مدارای زیاد موجب سستی کارها و از هم گسیختن شیرازه امور می شود. تشخیص اینکه کجا باید مهرورزی کرد و تا چه حد، و کجا باید سختگیری نمود و تا چه اندازه، از مسائل بسیار مهم در مدیریت و تربیت است (جوادی محدثی، ۱۳۹۱).

۲،۲،۶. شتاب و درنگ مدیران

مدیرباید کارها را در وقت خاص خود انجام دهد. چون هر کاری وقت خاصی دارد. اقدام زود هنگام ، آن رابی ثمرمی سازد و دیر اقدام کردن ، موجب از دست رفتن فرصت می شود. هم کندی بی جا، هم عجله بی مورد، هر دو زیانبارند و دوروی یک سکه اند همانطور که امام می فرماید: «عدالت هر چیزی را در جای خود قرار می دهد.» (حکمت ۴۳۷ نهج البلاغه). یکی از موارد اعتدال مدیران در شتاب و درنگ، در تصمیم گیری هاست. تصمیم گیری مدیر در یک سازمان ی مثل مدرسه به عنوان فرایند حل مساله می باشد. در تصمیم گیری عقلایی مدیر گرچه از دانش کافی برخوردار است که در بیشتر مواقع این دانش هم وجود ندارد، به خاطر کمبود اطلاعات از آینده در یک شرایط بلا تکلیف قرار می گیرد و برای دستیابی به نتایج مورد نظر تا حدی به شانس و احتمال متوسل می شود در نتیجه با نوعی تردید و دودلی روبروست که منجر به عدم قاطعیت در تصمیم گیری و انحراف از مسیر صحیح می گردد. در الگوی تصمیم گیری الهی - عقلایی، مدیر در پرتو اعتقادات و ارزش های اسلامی، علاوه بر رعایت مراحل تعیین شده و استفاده از دانش و اطلاعات خود و دیگر افراد ذیصلاح، با اتکال به خداوند و استمداد از او، با روحیه ای قوی و قلبی مطمئن اقدام به اتخاذ تصمیم نموده و از تزلزل روحیه، اضطراب و تردید مصون خواهد بود، و امنیت خاطر حاصل از اتکال به خداوند، موجب تقویت بعد عقلانی تصمیم گیری نیز خواهد شد (عبدالله جاسبی، ۱۳۷۸).

۲،۲،۷. دوستی و دشمنی مدیران

علی (ع) درباره زیاده روی در دوستی و دشمنی می فرماید: «دوستت را به اندازه دوست بدار و دوستی کن، شاید روزی از روزها دشمنت شود. با دشمنت نیز به اندازه دشمنی کن، شاید روزی از روزها دوست تو گردد.» (حکمت ۲۶۸ نهج البلاغه). گاهی شدت علاقه مدیر، او را به ندیدن عیوب یا ندیده حق می کشاند و گاهی شدت دشمنی او را به جفا و رفتار ناروا و ظالمانه وا می دارد. تعادل سبب می شود که نه محبت، سبب افتادن در وادی گناه و انحراف شود، نه کینه و دشمنی به ستم بکشاند.

۲،۲،۸. ستایش و نکوهش مدیران

مدح و ستایش، مورد پسند افراد و نکوهش و ملامت هم ناپسند است. اگر مدیر به قصد تشویق کسی را بستاید در او انگیزه و شوق ایجاد می کند و اگر به قصد تنبیه از او انتقاد کند او را از کار ناپسند باز می دارد. این حالت طبیعی کار است. اما اگر ستایش و نکوهش بیش از اندازه باشد یا غرور می آورد یا دشمنی تولید می کند. مومن آئینه مومن است و باید خوبی و بدی را مثل آئینه، نه کمتر و نه بیشتر نشان دهد. حضرت امیر در حکمت ۳۴۷ نهج البلاغه می فرماید: «ستایش بیش از حد استحقاق، تملق و چاپلوسی است و کمتر از حد استحقاق، یا حسد است، یا ضعف و درماندگی.»

۲،۲،۹. سخن و سکوت مدیران

امام علی (ع) در مورد سخن و سکوت مدیران می فرماید: «هر کس زیاد حرف بزند خطایش زیاد خواهد شد و هر که خطایش افزون گردد، از حیای او کاسته می شود...» (حکمت ۳۴۹) بنابراین رعایت اعتدال در سخن و سکوت مدیران لازم

است. بهتر است مدیران در سخن و سکوتشان میانه رو باشند. از پرحرفی پرهیز کنند و آن جاکه نیاز به کلام است از سخن گفتن مضایقه نکنند.

۲،۲،۱۰. سوء ظن و حسن ظن مدیران

بدگمانی مدیر به زیردستان سبب می شود که همه حرف ها و رفتارهای آنان را بردشمنی، غرض ورزی بددلی و فساد حمل کند. خوش گمانی هم همه را خوب قلمداد می نماید. اما افراط در هر یک از این ها زیان آور است. حد اعتدال همان واقع بینی است. حضرت علی (ع) می فرماید: «اطمینان به هر کس پیش از آزمودن او موجب ناتوانی و درماندن در کار است». (حکمت ۳۸۴)

۲،۲،۱۱. در برخورد کریمانه مدیران

از برخورد کریمانه مدیران این است که بدی را با خوبی پاسخ دهند همانطور که در آیه ۳۴ سوره فصلت به آن اشاره شده است. امام در نامه ۳۱ می فرماید: «در برخورد با برادر دینی ات خود را وادار کن که وقتی اوقع رابطه می کند، تو بپیوند، وقتی او قهر و جدایی می کند تو لطف و نیکی کن، وقتی او بخل می ورزد تو ببخش، وقتی او دوری می کند تو نزدیک شو، وقتی او تندی می کند تو نرمش نشان بده، وقتی او خطامی کند، تو در گذر و عذرش را بپذیر و چنان باش که گویا تو بنده ی او بی و او صاحب نعمت بر توست. امام در حکمت ۴۱۰ نهج البلاغه می فرماید: «تقوا در راس همه ارزشهای اخلاقی است». «مدیر متقی فقط به خداوند متکی و امیدوار است و چون برخداوند متعال توکل کرده، خسته و افسرده و مایوس نمی شود و سختی ها هر قدر هم بزرگ باشد روحیه او را متزلزل نمی سازد و همواره مشکلات را کوچک می پندارد (عدالت پژوه، ۱۳۹۲). بنابراین مدیر علاوه بر تقوا باید مراقبه و محاسبه هم داشته باشد. امیرالمومنین حضرت علی (ع) در خطبه ۸۶ در خصوص مراقبه و حضور در محضر خدا چنین می فرماید: «خدا بر تمام اسرار نا آگاه، و از باطن همه چیز با خبر است، به همه چیز احاطه دارد و بر همه چیز غالب و پیروز، و به همه چیز تواناست.»

۲،۳. ضرورت مدیر اعتدال گرا در آموزش و پرورش

با توجه به بیان ویژگیهایی یک مدیر اعتدال گرا از نظر امام علی (ع) می توان گفت این گونه مدیران اگر در سازمان حساس آموزش و پرورش اشتغال داشته باشند باعث کارایی و اثربخشی نظام آموزشی می گردد. ساده زیست بودن، همسو بودن با مردم ناتوان، رعایت حقوق افراد، امانتداری، رازداری، پوشاندن عیوب افراد زیر دست خود در سازمانی که با اولیا و مربیان گوناگون و همراه با سلاقی مختلف هستند، از اهمیت بالایی برخوردار است

۲،۴. نتایج

از نتایج این مقاله توجه مدیران جامعه اسلامی به ویژگیهای شخصیتی امام علی در حوزه رهبری جامعه اسلامی است. توجه به ویژگی مهم و کلیدی اعتدال در همه کارها در اسلام و بویژه در مدیریت و بالخصوص مدیریت امام علی که در حد توانایی های خود مسئولیت بپذیرد. و اگر این مسئولیت در حد او نیست آن را واگذارد که فرد شایسته تری محول شود. چون مدیر نالایق به زیاده خواهی های نفس روی می آورد بداند اعتدال در کلیه امور باید اجرا گردد. کجا باید

مهرورزی کرد و تا چه حد، و کجای ایدسختگیری نمود. فرصت‌ها را از دست ندهد و کار را به موقع و در وقت خود انجام دهد. در دوستی و دشمنی زیاده روی ننماید و جنبه اعتدال را دربرگیرد چون. مدیریت ورهبری، دشمنان زیادی دارد و همه افراد را نمی‌شود راضی کرد. از تشویق به موقع و به جا استفاده نماید. چون انگیزه می‌دهد و تنبیه را هم در موقع خود بکاربرد. چون مدیر باید نظارت و کنترل لازم را بکارگیرد تا امور به بهترین نفع اجمام پذیرد. در انتخاب افراد و مدیران اصل شایسته‌سالاری را بکارگیرد. برای موفقیت در کارها نیاز به افرادی شایسته و ارزشی است. چون مدیر اعتدال‌گرای علوی باید واقع بین باشد که واقع بینی حد اعتدال است و مدیریت را یک امانت الهی بداند.

۳. نتیجه‌گیری

راه اعتدال راه خدا پسنداست و پروردگارانیز با فرستادن رسولان، مردم را به همین راه فرامی‌خواند» و علی‌الله قصد السبیل» (نحل آیه ۹). روشن است که هر راهی جدا از این راه وسط و میانه و روش اعتدال و حق، گمراهی است. مدیریت و رهبری اعتدال‌گرای امیرالمومنین به عنوان برترین چهره تاریخ اسلام بعد از پیامبر اکرم (ص) برای تاریخ گفتنی‌های بیشماری را به ارمغان دارد و بجاست مدیران ما کلام نورانی ایشان را که برگرفته از دریای بیکران و گنجینه نفیس نهج البلاغه و سنت عملی آن حضرت است، سرلوحه کار خود قرار دهند. امام درباره اعتدال در نامه ۳۱ می‌فرماید: «هر کس راه میانه را واگذارد، به بیراهه و انحراف می‌افتد. در نهایت مدیران اعتدال‌گرا در جامعه اسلامی با توجه به پیروی از رهبر خود باید در تصمیم‌گیری، موقع‌شناسی، تدبیر، آینده‌نگری، پایداری و قاطعیت، عدالت و انصاف و توجه به زیردستان از افراط و تفریط دوری نموده و مرز اعتدال را نگاه دارند. و در ابعاد مختلف مدیریتی، رعایت ایمان، تقوا، اخلاق، مراقبه و محاسبه را بنمایند تا از منافع دنیوی و آثار اخروی آن بهره‌مند گردند و در زمینه‌های مسئولیت‌پذیری، قناعت، ساده‌زیستی، اموال بیت‌المال، مهر و قهر، دوستی و دشمنی، ستایش و نکوهش، شتاب و درنگ، سوءظن و برخورد کریمانه، تعادل داشته باشند و با تعقل، تحمل و بکار بستن صبورشکیبایی، خود و محیط تحت مدیریت خود را به تعادل برسانند و به هدف اصلی و والای جلب رضایت حق و نیل به قرب الهی که همان تعالی معنوی و کمال انسانی است، نائل آیند. ورود افراد نالایق به حوزه مدیریت یک جامعه بخصوص دستگاه آموزش و پرورش ضربات جبران‌ناپذیری بر پیکره ارزش‌های آن جامعه می‌زند. بنابراین باید مدیران و معلمان جامعه اسلامی از سجایای اخلاقی ویژه‌ای برخوردار باشند و با پیروی از امام و رهبر خود که در راه عدالت شهید شد، با اهداف آموزش و پرورش آشنا باشند و در همه حال به تکریم شخصیت، احترام و دوست داشتن، بچه‌ها توجه داشته باشند. ضرورت دارد برای اجرای مدیریت خلاق آموزشی، مدیران با هنرهای مدیریت اعتدال‌گرای اسلامی علوی، روان‌شناسی یادگیری و رشد و شخصیت

،اختلالات رفتاری دانش آموزان آگاهی کامل داشته باشند.واز روشهای تربیتی اسلامی هم در قالب پند و موعظه، تشویق و ایجادانگیزه، محبت و...استفاده کنند ضمن ارزش قایل شدن برای اولیا و مربیان ، راه اعتدال در برخوردها، سخن گفتن ها با زیردستان، ستودن ها، ودوستی و دشمنی ها را پیش گیرد.

منابع

- قرآن کریم.
- جاسبی، عبدالله. (۱۳۷۹). *اصول و مبانی مدیریت*، تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.
- جاسبی، عبدالله. (۱۳۷۸). *مباحثی از مدیریت اسلامی*، تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی.
- جعفری، سیدمحمد مهدی. (۱۳۷۳). *آموزش نهج البلاغه*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- خسروی، محمود (۱۳۷۸)، *ملاکهای انتخاب و انتصاب نیروی انسانی در مدیریت اسلامی با تأکید بر نهج البلاغه*، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته معارف اسلامی و مدیریت، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- خوانساری جمال الدین محمد، (۱۳۴۶). *شرح غررالحکم و دررالکلم*، دانشگاه تهران، جلد ۲.
- دشتی، محمد. (۱۳۸۸). *نهج البلاغه*، تهران: انتشارات پیام عدالت.
- دلشاد تهرانی، مصطفی، *اصل میانه روی در اندیشه سیاسی امام علی (ع)*، تارنمای مجمع جهانی شیعه شناسی: پایگاه تخصصی مقالات.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۷)، *دولت آفتاب، اندیشه سیاسی و سیره حکومتی علی (ع)*، تهران: خانه اندیشه جوان.
- شاهرخ، محمود. (۱۳۸۰). *امام علی (ع) روح بی نهایت*، تهران: نشر همراه.
- عدالت پژوه، محمود. (۱۳۹۲). *مدیریت در پرتو کلام علی (ع)* تهران: اندیشه ظهور.
- علی آبادی، علیرضا (۱۳۷۲). *مدیران جامعه اسلامی*، تهران، نشر رامین.
- قربانی لاهیجی، زین العابدین. (۱۳۸۶). *اخلاق و تربیت اسلامی از امام علی (ع)*، قم: انتشارات انصاریان.
- محدثی، جواد. (۱۳۹۱). *اصلاح الگوی مصرف*، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- محدثی، جواد. (۱۳۹۱). *اعتدال*، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- نقیعی، فاطمه. (۱۳۸۲). *قرآن و علوم و معارف آن در نهج البلاغه*، تهران: انتشارات قدیانی .